

Staročeská *capitula* v biblích 15. století

Kateřina Voleková

Překlady Bible do národních jazyků byly ve středověku po vzoru latinské Vulgáty opatřovány v různé míře parabiblickými texty, které měly pomoci při studiu Bible a při jejím využití v kazatelství a v liturgii. Také nejstarší překlad celé Bible do češtiny, jehož vznik se klade na počátek padesátých let 14. století, byl doplněn o několik předmluv k biblickým knihám.¹ Po prvním překladu celé Bible – označovaném jako 1. redakce – se na přelomu 14. a 15. století objevuje nový převod, jenž nazýváme 2. redakcí. Nedlouho poté, snad kolem roku 1410, vznikla 3. redakce charakteristická těsným příklonem k latinské předloze. Jako poslední se pro staročeské období kromě několika samostatných úprav vyčleňuje 4. redakce, která přichází v 80. letech 15. století s první tištěnou celou biblí. Na rozdíl od nejstarších rukopisů doprovází biblický text v 15. století již mnoho textových pomůcek. Vedle biblických prologů se v biblích 2., 3. a 4. redakce objevuje nejčastěji pomůcka pro liturgické využití Bible, totiž rejstřík mešních čtení pro pevné a pohyblivé svátky církevního roku. Samostatné Nové zákony pak vedle rejstříků obsahují často také soubor celých starozákonních perikop postního období. Tyto parabiblické přídatky ukazují na to, k jakému účelu daný rukopis vznikl a také jak byla konkrétní bible následně využívána. Biblické rukopisy, které byly doplněny o rejstříky mešních perikop, mohly sloužit jak pro osobní studium kněze či vzdělaného laika, tak pro přípravu českého kázání. V prostředí utrakvistické církve pak byla česká bible rozvíjena coby liturgická příručka – jedním z cílů husitské reformy bylo počesťování eucharistické liturgie a prvním krokem byla právě četba epištoly a evangelia v českém jazyce. V husitské době celá bible nebo samostatný Nový zákon postupně zcela nahradily v roli liturgické příručky starší české evangeliáře a s velkou pravděpodobností byly využívány pro hlasité předčítání perikop při mši.²

V tomto příspěvku věnujeme pozornost méně častým nebiblickým doplňkům v staročeských biblích, které jsou v latinské Vulgátě označovány jako *capitula*³ či *breves (libri)*.⁴ Jedná se o stručné obsahy jednotlivých kapitol biblických knih. Ty byly ve středověku jedinečnou textově-orientační pomůckou při studiu bible, protože raněstředověké biblické rukopisy neměly podrobnější dělení kapitol na úseky či verše, a proto byl jejich neodmyslitelnou součástí na začátku biblické knihy seznam, který kapitolu po kapitole sumarizoval její obsah, a tak umožňoval čtenáři snadněji najít v Bibli konkrétní místo. Změna v orientačních pomůckách a v členění biblického textu přišla až ve 13. století. Ve středověké verzi latinské Vulgáty, v tzv. Pařížské bibli, která se konstitovala v pařížském univerzitním prostředí ve 13. století, byla *capitula* záměrně vynechána a pro lepší orientaci v textu byly kapitoly rozděleny do abecedních úseků.⁵ Delší kapitoly byly děleny na sedm úseků označených

¹ Staročeským biblickým prologům se věnoval Graciotti 1964, s. 47–61; Kyas 1976; Kyas 1979; Kyas 1990; Orloš 1992; Kyas 1997, s. 62–64; nověji pak Kreisingerová – Pečírková 2012; Homolková 2014; Homolková – Voleková 2016; Pytlíková – Svobodová 2016. Kritická edice všech biblických předmluv dochovaných ve staročeských rukopisech a tisíců vyjde v roce 2019 (Voleková a kol., *Staročeské biblické předmluvy*, v tisku).

² Srov. Voleková – Svobodová, *Nebiblické texty v staročeských překladech Bible*, 2018, v tisku.

³ Tento termín je polysémní, označuje též krátké čtení z Písma svatého v breviáři (srov. *Slovník středověké latiny v českých zemích* s. v. *capitulum*).

⁴ Základní edici obsahů biblických knih připravil v roce 1914 Donatien De Bruyne (reedice vyšla v 2014). *Capitula* jsou též součástí kritických edic *Biblia Sacra iuxta Latinam vulgatam versionem ad codicum fidem*, 1926–1995, a *Nouum testamentum D. N. Iesu Christi Latine secundum editionem Hieronymi*, 1889–1954.

⁵ Srov. Light 1994, s. 171.

písmeny A až G, kratší kapitoly byly rozděleny na čtyři části určené písmeny A až D.⁶ Tento systém umožnil přesnější odkazování na biblická místa v rejstřících a konkordancích, stal se důležitou pomůckou v biblických studijních typech a byl též využíván v odborných textech pro odkazování a podrobnější členění.

V českých biblických překladech 14. a 15. století není abecední dělení kapitol prakticky téměř využíváno, z vlastních pomůcek pro studium Bible převažují biblické prology a spíše výjimečně se objevují obsahy biblických knih. Ačkoli Vladimír Kyas, autor základní monografie o staročeském biblickém překladu, přítomnost těchto obsahů v českých rukopisech evidoval,⁷ nevěnoval jim dosud nikdo větší pozornost. Je to zřejmě také proto, že obsahy nejsou v českých biblích obvyklým doplňkem – nacházíme je pouze ve zlomku více než stovky biblických pramenů. V tomto příspěvku se zaměříme na popis dochování biblických obsahů a na posouzení jejich významu pro studium jazyka té doby.

V nejstarším staročeském překladu, jak jej známe z *Bible drážďanské* z 60. let 14. století (dále BiblDrážď),⁸ obsahy biblických knih chyběly. To můžeme vysvětlit nejen tím, že první překladatelé se soustředili především na převod samotného biblického textu, ale také tím, že předlohou prvotního překladu byla latinská bible s četnými čteními Pařížské bible, která pravděpodobně obsahy nezahrnovala. Celkový postoj k obsahům, potažmo ke všem studijním pomůckám, se změnil až při revizi nejstaršího biblického překladu na přelomu 14. a 15. století. V období předhusitských reformních snah neznámí vzdělanci a propagátoři Božího slova v češtině usilovali o modernizaci stávajícího, půlstoletí starého českého překladu a jeho doplnění o textové pomůcky pro biblická studia a kazatelství po vzoru latinské Vulgáty. Proto byl zřejmě v této době přeložen do staré češtiny soubor latinských *capitul*, podobně jako kolekce biblických předmluv a *Interpretationes Hebraicorum nominum*, které také patří k častým paratextům ve středověké bibli.

Český soubor obsahů biblických knih je dochován v úplnosti pouze v jediném biblickém rukopise. Pramenem, který má obsahy v celistvosti, je druhá nejstarší dochovaná česká bible zvaná *Bible litoměřicko-třeboňská*, která byla psána v letech 1409/10 až 1414 písařem Matějem z Prahy (dále BiblLitTřeb).⁹ Obsahy jsou zapsány v jejím 2. svazku na ff. 233ra–290rb za dalšími parabiblickými texty – za souborem biblických předmluv a českým překladem výkladového slovníku *Interpretationes Hebraicorum nominum*. Na konci tohoto nákladného pergamenového rukopisu je za obsahy připojen ještě rejstřík perikop liturgického roku. Poměrně rozsáhlý seznam obsahů, který zabírá v rukopise více než sto stran, psal jiný písař než hlavní písař této bible, který zaznamenal veškerý biblický text v ostatních dvou dílech BiblLitTřeb. Písař Matěj měl potíže s opatřováním předlohy, neboť ji dostával po částech a v nahodilém pořadí,¹⁰ což se následně promítlo do nezvyklého řazení knih ve třech svazcích této bible (1. díl: 1 Mach, 2 Mach, Pr–Sir, A–Jud, Mt–J, Gn–Ru; 2. díl: 1 Rg – Tob, soubor biblických prologů, výklady hebrejských jmen, seznam obsahů, rejstřík perikop; 3. díl: Jdt–Mal, R–Hb, Ap). Toto neobvyklé řazení se pokusil reflektovat i neznámý písař seznamu obsahů, a proto jsou nejprve zapsány knihy prvního svazku (avšak podle jejich obvyklého pořádku, ne přesně tak, jak jsou přeházeně zaznamenány v BiblLitTřeb), poté knihy druhého svazku a nakonec knihy svazku třetího.

⁶ Van Liere 2012, s. 104.

⁷ Srov. Kyas 1997, s. 58, 87.

⁸ Rukopis *Bible drážďanské* shořel na počátku 1. světové války v belgické Lovani a jeho obsah je znám ze starších popisů, částečných opisů a fotokopií, srov. Eliáš 1971, s. 38–45, 164–175; Kyas 1997, s. 37–41.

⁹ Srov. Eliáš 1971, s. 45–58, 175–184; Kyas 1997, s. 57–60.

¹⁰ Srov. Kyas 1997, s. 57.

Pořadí obsahů na biblické knihy v BibLitTřeb:

fol. 233ra–233vb: předmluva *Jakož die svatý Jeroným*; ff. 234ra–235ra: Gn; ff. 235ra–236ra: Ex; 236ra–237ra: Lv; ff. 237ra–238rb: Nm; ff. 238rb–239rb: Dt; ff. 239rb–240ra: Jos; fol. 240ra–240vb: Jdc; fol. 241ra: Ru; ff. 241ra–242va: Pr; ff. 242vb–243rb: Eccl; fol. 243rb–243va: Ct; ff. 243va–244ra: Sap; ff. 244ra–246rb: Sir; ff. 246rb–247va: 1 Mach; ff. 247va–248va: 2 Mach; ff. 248va–250rb: Mt; ff. 250rb–251rb: Mc; ff. 251rb–253rb: L; ff. 253rb–254va: J; fol. 254va–254rb: Ja; ff. 254vb–255ra: 1 P; fol. 255ra–255rb: 2 P; fol. 255rb–255va: 1 J; fol. 255va–255vb: 2 J; fol. 255vb: 3 J; fol. 255vb: Jud, ff. 255vb–256vb: Ap; ff. 257ra–258ra: 1 Rg; fol. 258ra–258vb: 2 Rg; ff. 258vb–259vb: 3 Rg; ff. 259vb–261rb: 4 Rg; fol. 261rb–261vb: 1 Par; ff. 262ra–263rb: 2 Par; fol. 263rb–263va: 1 Esd; ff. 263va–264ra: Neh; fol. 264ra–264va: 3 Esd; fol. 264va: 4 Esd;¹¹ ff. 264va–265ra: Tob; fol. 265ra–265va: Jdt; ff. 265va–266ra: Est; ff. 266ra–267rb: Job; ff. 267rb–272vb: Ps; ff. 272vb–275ra: Is; ff. 275ra–277ra: Jr; fol. 277ra–277rb: Lam;¹² fol. 277rb–277va: Bar;¹³ ff. 277va–279va: Ez; ff. 279va–280rb: Dn; fol. 280rb–280vb: Os; ff. 280vb–281ra: Jl; fol. 281ra–281rb: Am; fol. 281rb–281va: Abd; fol. 281va: Jon; fol. 281va–281vb: Mi; ff. 281vb–282ra: Na; fol. 282ra: Hab; fol. 282ra–282rb: So; fol. 282rb: Agg, fol. 282rb–282vb: Zch; ff. 282vb–283ra: Mal; ff. 283ra–284ra: R; ff. 284ra–285ra: 1 C; fol. 285ra–285vb: 2 C; ff. 285vb–286rb: G; fol. 286rb–286va: E; ff. 286va–287ra: Ph; fol. 287ra–287rb: C; fol. 287rb–287va: 1 Th; fol. 287va: 2 Th; ff. 287va–288ra: 1 T; fol. 288ra–288rb: 2 T; fol. 288rb: Tt; fol. 288rb–288va: Phm; ff. 288va–289rb: Hb; ff. 289rb–290rb: Ap.¹⁴

V přeházeném zápisu se však neznámý písař dopustil chyby: nedopatřením totiž vynechal obsahy kapitol knihy Skutků apoštolských, které byly prvním svazku BibLitTřeb zařazeny hned po Sirachovcovi a předcházely kanonické epištoly. Místo nich chybně zapsal dvakrát obsahy kapitol Zjevení svatého Jana, které zaznamenal jednak bezprostředně za obsahy na kanonické epištoly, jednak na samý konec seznamu za obsahy kapitol Listu Židům. Kromě vynechávky obsahů Skutků apoštolských obsahuje soubor obsahy na všechny biblické knihy zahrnuté v tomto kodexu s výjimkou Modlitby Manassovy, která je v BibLitTřeb zařazena na závěr poslední 36. kapitoly Druhé knihy Paralipomenon jako její integrální část, avšak v obsahu k této kapitole reflektována není.

Soubor obsahů biblických knih je opatřen předmluvou, která začíná slovy *Jakož die svatý Jeroným v jedné epištole, jenž slóve Helmitá* (BibLitTřeb, 2. díl, fol. 233ra). Incipit odkazuje na text *Viginti et duas* z pera svatého Jeronýma, který byl ve středověku umísťován jako předmluva před Knihy královské a byl nazýván *Prologus galleatus* „Předmluva opatřená helmou“.¹⁵ V prologu se Jeroným podrobně věnoval rozboru biblického kánonu: rozdělil celkem 22 biblických knih do tří tematických skupin a vyloučil ty spisy, které podle jeho názoru do souboru pravověrných knih nepatří. Česká předmluva k obsahům *Jakož die svatý Jeroným* je patrně parafrází tohoto latinského

¹¹ Čtvrtá kniha Ezdrášova je zde rozdělena na pět kapitol. Na okraji je korektorem červeně připsána poznámka: *Tyto knihy nejsou z počtu přeložených od svatého Jeronýma, a tak ani v českú řeč přeloženy sú* BibLitTřeb, 2. díl, 264va.

¹² Včetně páté kapitoly, tj. původně Modlitby Jeremiášovy (*Kapitola pátá Prosí prorok boha, aby zpomanul na rozličnost biedy lidu svého a smíloval se nad ním* BibLitTřeb, 2. díl, 277rb).

¹³ Včetně šesté kapitoly, tj. původně Listu Jeremiášova (*Kapitola šestá. Poslal Jeremiáš list Židóm do Babylóna, v němž praví jim, že pro hříechy budú v Babylóně až do sedmého pokolenie a potom budú vráćeni. Protož napomíná je, aby modlářstvie se vystřiehal, když užie krásné obrazy, neb sú nestatečny, ani sobě, ani jiným mohú spomáhati ani uškoditi, a že sú lepšie zvieřata hovada a osudie potřebná nežli ti obrazové. A protož velí jich netbati, jakožto strašidla v tykevnici* BibLitTřeb, 2. díl, 277va).

¹⁴ Obsahy na knihu Zjevení sv. Jana byly zapsány již jednou dříve na ff. 255vb–256vb.

¹⁵ Stegmüller 1981, s. 257, č. 323. Předmluva se zachovala též v samostatném opise na konci stuttgartské latinské bible, srov. Schröpfer 1971, s. 349–370; Voleková a kol., *Staročeské biblické předmluvy*, 2019, v tisku.

prologu. Co se týče textu samotných obsahů, zatím není zjištěno, zda jde o přesný překlad latinských *capitulí*, nebo o jejich volnou adaptaci. Přímá předloha nebyla zatím nalezena ani v De Bruynově edici biblických obsahů, ani v kritické edici Vulgáty. Úkolem do budoucna tedy zůstává průzkum latinských biblí bohemikálního původu zaměřený na přítomnost *capitulí*, které by mohly být zdrojem pro český text obsahů.¹⁶

Text obsahů v BibLitTřeb prošel korektorskými opravami. Neznámý korektor znění obsahů pečlivě procházel a text především doplňoval o slova až celé věty, snad podle jiné latinské předlohy. Tak např. podstatně rozšířil původní obsah desáté kapitoly knihy Exodus (Obs. ad Ex 10: *Kapitola desátá. O kobyilkách a tmách hustých v Ejiptě* BibLitTřeb, 2. díl, 235rb) o rozsáhlejší dodatek (*za tři dny, že jeden druhého neviděl ani se kto s miesta hnul, a kdež Židé bydleli, tu jasno bylo* korektor in marg.) nebo k obsahu dvanácté kapitoly téže knihy napsal na okraj jiný překlad (Obs. ad Ex 12: *pokropení veřejí [alias obú podvojí korektor in marg.] krví beránkovú* BibLitTřeb, 2. díl, 235rb). Doplnil také celý chybějící obsah na 16. kapitolu listu Římanům, který v zápise chyběl (fol. 284ra).

Kromě souboru v BibLitTřeb se obsahy zachovaly částečně a výběrově v dalších osmi staročeských rukopisech 2. třetiny 15. století. Obsahy byly opisovány do českých biblí buď souborně na začátek rukopisu nebo příslušné biblické knihy, nebo jednotlivě před příslušné kapitoly. Prameny s obsahy jsou, co se týče znění samotného biblického textu, různorodé, řadí se k 2. i 3. redakci, i k biblím kompilovaným; tradování obsahů biblických knih tedy nebylo spojeno s žádnou konkrétní redakcí.

Jako první představíme nejmladší z pramenů: v kompilované *Bibli Záblackého* (dále BiblZábl) z let 1476–1478 je opsán necelý soubor obsahů biblických knih. Pohromadě zaznamenané obsahy knih z první části Starého zákona (Obs. ad Gn – Obs. ad Ps, ff. 2ra–15ra) uvozuje navíc i předmluva *Jakož die svatý Jeroným* (fol. 1rb–1vb). Z důvodu fyzického poškození kodexu jsou však některá folia neúplná. Navíc došlo ke ztrátě druhého folia, a proto chybí konec předmluvy a začátek seznamu obsahů – dochovány jsou až od obsahu na 20. kapitolu První knihy Mojžíšovy. Znění textu obsahů vychází z BibLitTřeb, opis totiž přejímá úpravy korektora této starší bible: obsahuje textový dodatek (Obs. ad Ex 10: *X. <...>h a tmách hustých v E<...>. <...> tři dni, že jeden druhého nev<...> <...>ni se kto s miesta hnul, a kdež Židé <...>echu, tu jasno bylo* BiblZábl 2vb) a korektorskými variantami nahrazuje původní výraz v obsahu (Obs. ad Ex 12: *pokropení podvojí krví beránkovú* BiblZábl 2vb).

Naopak pravděpodobně nejstarším z těchto pramenů je *Bible Bočkova* (dále BiblBoč), která byla sepsána ve dvou svazcích někdy mezi lety 1430–1450 a řadí se k biblím 2. redakce staročeského překladu bible. Má pouze obsahy k části starozákonních knih. V prvním svazku jsou obsahy umístěny pohromadě před biblické knihy: 1 Par (ff. 209va–210ra), 2 Par (ff. 225vb–227rb), 1 Esd (ff. 247vb–248rb), Neh (ff. 254va–255ra), 2 Esd (fol. 263ra–263va), Tob (ff. 272va–273ra), Jdt (fol. 279rb–279vb), Est (ff. 287va–288ra), Job (ff. 295rb–296rb), Ps (ff. 312ra–317va). V druhém svazku jsou obsahy buď vkládány před jednotlivé kapitoly biblických knih: Pr (ff. 3ra–15va), Sir (ff. 32vb–61va), Is (ff. 62rb–80vb, jen do 41. kapitoly), Jr (fol. 92rb, jen před 1. kapitolou), nebo jsou opět umístěny souborně před biblické knihy: Eccl (ff. 15va–16rb), Ct (fol. 19rb–19va), Sap (fol. 22ra–22vb). Obsahy se shodují se zněním BibLitTřeb po korektorských úpravách, na některých místech jsou drobně pozměněny (viz tabulka č. 1).

¹⁶ Obsahy před jednotlivými knihami byly dosud nalezeny ve dvou bohemikálních latinských biblích pocházejících z doby o trochu pozdější: v *Bibli Sixta z Ottersdorfu*, Praha, Národní knihovna ČR, sign. XIII A 3, kolem 1430; a v *Bibli kněze Michala*, Praha, Národní knihovna ČR, sign. VI E 14, 1423.

Tabulka č. 1: Srovnání obsahů Bible Bočkovy a Bible litoměřicko-třeboňské

Pramen	BiblBoč	BibLitTřeb
Obs. ad 2 Par 17	[226ra] <i>Kapitola XVII. Jozaphat, dobrý syn Aza, osadil města hrazená a byl bohat výsosti, a luhy zkazil, kazatele po městech rozeslal, aby učili zákonu jeho, nepřítelé jeho dani jemu dáváchu a on domy a města děláše, mají mnoho tisícov oděncov.</i>	[262va] <i>Kapitola osedmnádstá Jozafat, dobrý syn Asa, osadil města hrazená a byl bohat výsosti, a luhy zkazil, kazatele po městech rozeslal, aby učili zákonu jeho. [Protož báchu sě jeho nepřítelé korektor in marg.] a dani jemu dáváchu a on domy děláše, mají mnoho tisícov oděncov.</i>
Obs. ad Tob 12	[272vb] <i>Kapitola dvanádstá Chtěli anjelu práci jeho zaplatiti, mniec, by byl člověk, a on se jim zjevil, že jest anjel boží a odplaty té nepotře[273ra]buje.</i>	[265ra] <i>Kapitola dvanádstá Chtěli andělu jeho práci zaplatiti, [mniec by byl člověk, korektor in marg.] a on sě jim zjevil, že jest anděl boží a odplaty té nepotře[273ra]buje.</i>

Další dva prameny z 2. třetiny 15. století, *Starý zákon litoměřický* (dále BibLitSZ) a *Starý zákon Dlabačův* (dále BibDlabSZ), se řadí k 3. redakci staročeského biblického překladu. Před jednotlivé kapitoly starozákonních knih od První knihy Mojžíšovy po Žaltář jsou v nich vkládány obsahy.¹⁷ Na začátku je za předmluvou na celou bibli a na Pentateuch (Prol. HierPaul, Prol. ad Pentat)¹⁸ zapsána navíc „*předmluva svatého Jeronýma na všecko registrum vsie biblie* (BibLitSZ 7ra, *předmluva na všecko registrum vsie biblie* BibDlabSZ 5ra) neboli úvod k obsahům, jak jej známe z BibLitTřeb. Znění jednotlivých obsahů se víceméně shoduje s překladem BibLitTřeb, úpravy navržené korektorem, spočívající v rozšíření textu či ve variantních překladech, nejsou v těchto Starých zákonech reflektovány (srov. Obs. ad Ex 10: 10. *O kobyčkách a tmách hustých v Ejiptě* BibLitSZ 46rb, BibDlabSZ 39rb; Obs. ad Ex 12: *pokropení veřejí krví beránkovú* BibLitSZ 47rb, BibDlabSZ 40rb). Tyto prameny vycházejí ze starší a původnější předlohy souboru obsahů, než je zachycena v BibLitTřeb.

Starý zákon v klementinském sborníku (dále BibKlemSbSZ) z roku 1465 obsahuje jen výběr starozákonních knih (Tob–Job, Pr–Sir). Obsahy, označené jako *kontinuacie* (fol. 150rb), jsou vkládány před jednotlivé kapitoly starozákonních knih Tob, Jdt, Est, Job (ff. 150rb–195vb), na pěti Šalamounových knih (ff. 199ra–259va) jsou uvedeny jen obsahy prvních kapitol příslušných knih, a to hned mezi předmluvami k daným knihám, které jsou zapsané pohromadě napřed (ff. 196ra–198rb), tj. obsah na 1. kapitolu knihy Přísloví se nachází na fol. 197rb, obsah na 1. kapitolu Kazatele a Písně písní na fol. 197va, obsah na 1. kapitolu Knihy Moudrosti na fol. 197vb a obsah na 1. kapitolu Sirachovce na fol. 198rb. Původní znění z obsahového souboru z BibLitTřeb je v BibKlemSbSZ upravováno (Obs. ad Tob 1: *Tobiáš jsa u vazbě* BibLitTřeb L1 264va > *Tobiáš jsa u vězení* BibKlemSbSZ 150rb; Obs. ad Pr 1: *k hřešným sě nepřitovařišiti* BibLitTřeb L1 241ra > *k hřešným se nepřitovařišovati* BibKlemSbSZ 197rb; Obs. ad Eccl 1: *bláznov neskonaný jest počet* BibLitTřeb L1 242vb > *bláznov bezčislný jest počet* BibKlemSbSZ 197va; Obs. ad Ct 1: *ona jeho k snópku mirry přirovnává* BibLitTřeb L1 243rb >> *ona jeho k laskominám přirovnává* BibKlemSbSZ 197vb).

V dalším ze Starých zákonů, které patří ke 3. redakci, jsou obsahy doplněny jen v Knize žalmů. Tento rukopis zvaný *Starý zákon mikulovský menší* (dále BibMikSZMen) pochází z druhé poloviny 15. století. Obsahy jsou zde součástí nadpisů psaných rubrikou (ff. 312ra–356va), například obsah

¹⁷ V BibDlabSZ stojí obsahy též před kapitolami Třetí a Čtvrté knihy Esdrášovy (4 Esd a 5 Esd), BibLitSZ tyto deuterokanonické knihy vynechává.

¹⁸ Srov. Kresingerová – Pečirková 2012, s. 143.

prvního žalmu je součástí nadpisu k celému Žaltáři (viz tabulka č. 2). Ve znění dochází jen k drobným jazykovým úpravám (např. *vystřiehá* > *ostřiehá*).

Tabulka č. 2: Srovnání obsahu k 1. žalmu v *Starém zákoně mikulovském menším* a v *Bibli litoměřicko-třeboňské*

Pramen	BibLMikSZMen	BibLitTřeb
Obs. ad Ps 1	[312ra] <i>Vypravuje David, že muž blažený jest, jenž se ostřiehá zlosti a činí ctnosti. Protož mieti bude prospěch, ale zlí zahynú. Počínají se knihy chval božských nebo knihy samomluvenie Davida proroka o Kristovi. Žalm první et cetera</i>	[2. díl, 267rb] <i>Žalm první</i> <i>Blažený muž, kterýž neodšel v radu</i> <i>Vypravuje David, že muž blažený jest, jenž se vystřiehá zlosti a činí ctnosti. Protož mieti bude prospěch, ale zlí zahynú.</i>

Obsahy žalmů ve znění BibLitTřeb se dostaly také do samostatného žaltáře. Do *Žaltáře klementinského* (dále ŽaltKlem) z poloviny 14. století, v němž je zapsán druhý překlad žaltáře, byly obsahy jednotlivých žalmů doplněny až zhruba sto let po sepsání rukopisu. Jsou zapsány spolu s rejstříkem incipitů žalmů na 12 foliích, které byly dodatečně k rukopisu přivázány (fol. 1r–1v: kusý rejstřík začátků žalmů s náslovím M–Z; ff. 2r–12v: obsahy žalmů). Obsahy jsou uvozeny incipitem příslušného žalmu stejně jako v obsazích BibLitTřeb. Jak je zřejmé z příkladu obsahu k 3. žalmu (viz tabulka č. 3), znění samotných obsahů se v zásadě shoduje s BibLitTřeb, avšak incipity žalmů se od BibLitTřeb liší a jsou shodné se jejich zněním v ŽaltKlem, tedy s druhým překladem žaltáře.¹⁹

Tabulka č. 3: Srovnání obsahu k 3. žalmu v *Žaltáři klementinském* a v *Bibli litoměřicko-třeboňské*

Pramen	ŽaltKlem	BibLitTřeb
Obs. ad Ps 3	[2ra] <i>III.</i> <i>Hospodine, co sú se rozmnožili, ješto mútie mě</i> <i>Túží spravedlivý bohu, že sú se rozmnožili nepřetelé jeho a prosí zproštění od nich, pravie své poníženie i povýšenie od boha.</i>	[2. díl, 267rb] <i>Žalm třetí</i> <i>Pane, co sú se rozmnožili, kteří za-</i> <i>Túží spravedlný bohu, že se rozmnožili nepřetelé jeho. A prosí zprošćenie ot nich, pravie své poníženie i povýšenie ot boha.</i>
Žalm Ps 3,1	[13v] <i>Hospodine, co rozmožili sú se, již mútie mě?</i>	[3. díl, 32rb] <i>Hospodine, i co rozmoženi sú se, jenž mútie mě?</i>

Opatření žalmů stručným popisem bylo ve staročeských biblích běžnější, setkáváme se s nimi i v dalších pramenech. Jedná se však o popisky jiného znění, které se často zaměřují nejen na literní, doslovný smysl žalmu, ale také na jeho přenesený smysl. Obsahy tohoto druhu byly zařazeny i do nového překladu Žaltáře pro 4. redakci. Jinak tomu ovšem bylo s obsahy ke knihám Nového zákona. Obsahy na novozákonní knihy jsou kromě souboru obsahů v BibLitTřeb dochovány jen na jediném zlomku biblického rukopisu, pocházejícího pravděpodobně ze samostatného Nového zákona, ze kterého se zachoval pouze jediný list, sloužící dosud jako přebal starého tisku v Národní knihovně v Praze (dále Bibl NK 46 E 151).²⁰ Na fragmentu se nachází obsah na List Filomenovi, který má jedinou kapitolu, a jeho znění se textově zcela shoduje s BibLitTřeb (viz tabulka č. 4).

¹⁹ Srov. Kyas 1997, s. 33–34.

²⁰ Zlomek Nového zákona, rkp., Praha, Národní knihovna ČR, sign. 46 E 151, 50. léta 15. století, 1 fol., vazba tisku Sébastien Castellion, *Dialogorum sacrorum libri quatuor*. Praha, Jiří Černý z Černého Mostu 1579.

Tabulka č. 4: Srovnání obsahu k Listu Filomenovi na zlomku Nového zákona a v Bibli litoměřicko-třeboňské

Pramen	Bibl NK 46 E 151	BiblLitTřeb
Obs. ad Phil	[1ra] <i>Kapitola k Filomenovi Milost a pokoj vzkazuje jemu a chválé vieru jeho, a že mnohým věrným jest pohodlen a že doufá jemu. Prosí jeho za Onezima, sluhu jeho, aby jeho milostivě přijal jakožto hodného jemu i sobě, jehož jako nehodného byl otbyl, neb jest snad na hodinu ot něho odstúpil, aby s ním vždy ostal. A velí sobě hospodu připraviti. A po[1rb]zdravuje jeho ot Epafrasa, jenž s ním vězal.</i>	[288rb] <i>Počíná sě Epištola svatého Pavla k Filomenovi, jenž má jednu kapitolu Milost a pokoj vzkazuje jemu a chválé vieru jeho, a že mnohým věrným jest pohodlen a že doufá [288va] jemu²¹. Prosí jeho za Onezima, sluhu jeho, aby jeho milostivě přijal jakožto hodného jemu i sobě, jehož jako nehodného byl otbyl, neb jest snad na hodinu ot něho odstúpil, aby s ním vždy ostal. A velí sobě hospodu pripraviti. A pozdravuje jeho od Epafrasa, jenž s ním vězal.</i>

Potřebu dalšího výzkumu obsahů biblických knih, doplněného o jejich kritickou edici, potvrzuje i jejich jedinečná slovní zásoba. Toho si byl vědom již Jan Gebauer, proto obsahy z *Bible litoměřicko-třeboňské* byly excerpovány pro jeho *Slovník staročeský* (1903–1904). S doklady z obsahů se setkáme i v akademickém *Staročeském slovníku* (1968–2008), kde však nejsou výrazněji jako obsahy označeny – na rozdíl od souboru biblických prologů (ProlBibl) a *Výkladů hebrejských jmen* (VýklHebr) nemají ve slovníku vlastní zkratku památky. Kromě běžných výrazů, náboženských a biblických pojmů přinášejí obsahy též doklady na nová slova. Jedním z nich je lexém *tykevnicě* ze zmiňovaného obsahu na 6. kapitulu Barucha,²² jinde v staré češtině nezachycený: *velí jich [model] netbati, jakožto strašidla v tykevnici* BiblLitTřeb, 2. díl, 277va. Spojením *strašidlo v tykevnici* je míněn strašák na dýňovém poli, o kterém se mluví v 69. verši této kapitoly. Autor tedy zjevně skládal obsahy, aniž by pracoval s překladem Barucha v biblích 1. redakce, neboť místo, kde rostou dýně, je v BiblLitTřeb označeno jako *dynná zahrada* (Bar 6,69: *Neb jakožto v dynné zahradě strašidlo nic nestřeže²³, takež sú bohové jich dřevění a stříbrní a pozlacení* BiblLitTřeb, 3. díl, 138rb). Autorem některých neologismů v obsazích je také korektor BiblLitTřeb, např. substantiva *pekárník* ‚vrchní pekař‘ a adjektiva *zpeřestělý* ‚strakatý, pestrý‘. Ani on nepřihlížel k odpovídajícímu českému znění v prvoredakčním překladu Bible.

Obs. ad Gn 40: *Vladaři pekařskému a vladaři čiešnikovému vyložil Josef sny a tak sě zračili [že čiešník navracen k svému úřadu a pekárník oběšen korektor in marg.]* BiblLitTřeb, 2. díl, 234vb

srov. Gn 40,16: *To vida podstolé nebo pekař, že jest múdrě sen vyložil* BiblLitTřeb, 1. díl, 195rb

Obs. ad Gn 30: *Jakub zbohatěl chytrostí na ovciach [zpeřestělých korektor in marg.]* BiblLitTřeb, 2. díl, 234va

srov. Gn 30,39: *I stalo se, tak že v tu chvíli, kdyžto ovce počínají březie býti, na to průtie hlédaly a tak všecy jehence peřesté a pstré zjehnyly* BiblLitTřeb, 1. díl, 189vb

²¹ jemu] ge| gemv rkp.

²² Viz poznámka č. 13.

²³ nestřeže] nestrziezie rkp.

Přehledový popis dochování biblických obsahů, které vznikly na počátku 15. století, ve staročeských biblických pramenech, ukázal, že ačkoli obsahy biblických knih nepatří k nejčastějším paratextům středověké Vulgáty, svoje místo si v české bibli našly – staly se orientační pomůckou především pro starozákonní knihy, které jsou textově rozsáhlé a popisují dlouhé období dějin židovského národa. Obsahy se uplatnily též jako pomůcka v orientaci mezi stopadesáti žalmi, které nejen sloužily jako liturgické texty při mši a hodinkách, ale nacházely čím dál větší uplatnění v soukromé modlitbě. Další výzkum zaměřený především na jejich slovní zásobu slibuje přínos v bádání o staročeském lexiku, formování biblického stylu a využití českého biblického překladu v 15. století.

Rukopisy

BiblBoč = *Bible Bočkova*, rkp., Brno, Moravský zemský archiv, fond G10 Sběrka rukopisů Zemského archivu, inv. č. 123/1 (1. díl: Gn–Ps), 123/2 (2. díl: Pr–Ap), 1430–1450.

BiblDlabSZ = *Starý zákon Dlabáčův* (Gn–Job), rkp., Praha, Strahovská knihovna, sign. DB IV 50, 2. třetina 15. století.

BibIKlemSbSZ = *Starý zákon v klementinském sborníku* (Tob–Job, Pr–Sir), rkp., Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII B 15, 1465, ff. 150ra–259va.

BibLitSZ = *Starý zákon litoměřický*, rkp., Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Biskupské sbírky Litoměřice, sign. BIQ 13, 2. polovina 15. století.

BibLitTřeb = *Bible litoměřicko-třeboňská* (též *zmrzlíkovská*), rkp., Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Biskupské sbírky Litoměřice, sign. BIF 3.2 (1. díl: Mach, Pr–Sir, A, Ja–Jud, Mt–J, Gn–Ru), BIF 3.1 (2. díl: 1 Rg – Tob, soubor biblických prologů, výklady hebrejských jmen, seznam obsahů, rejstřík perikop); Třeboň, Státní oblastní archiv v Třeboni, sign. A 2 (3. díl: Jdt–Ps, Is–Mal, R–Hb, Ap); 1409/1410–1414.

BibIMikSZMen = *Starý zákon mikulovský menší* (Gn–Ps), rkp., Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 10, 2. polovina 15. století.

ŽaltKlem = *Žaltář klementinský*, rkp., Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 12, polovina 14. století.

Literatura

Biblia Sacra iuxta Latinam vulgatam versionem ad codicum fidem iussu Pauli PP. VI cura et studio monachorum abbatae pontificiae sancti Hieronymi in Urbe ordinis sancti Benedicti edita, 18 vols., Romae 1926–1995.

Bohatcová, Mirjam: Vydavatelský rámeček českých předbělohorských biblí, *Strahovská knihovna* 5–6, 1970–1971, s. 255–277.

De Bruyne, Donatien: *Summaries, Divisions and Rubrics of the Latin Bible*. Introductions by Pierre-Maurice Bogaert and Thomas O’Loughlin, Turnhout 2014.

Eliáš, Jan O.: *Rukopisy českých biblí v našich knihovnách*. Nepublikovaná disertační práce, Brno FF MU 1971.

Gebauer, Jan: *Slovník staročeský. Díl 1: A–J; Díl 2: K–netbánlivost*. Praha 1903–1904.

Graciotti, Sante: *La bibbia paleoboema della biblioteca di Brera*, Milano 1964.

Homolková, Milada: Prology ve staročeském překladu části postily Mikuláše Lyry ve vztahu k prologům ve staročeských biblích, in: *Amica Sponsa Mater. Bible v čase reformace*, Ota Halama (ed.), Praha 2014, s. 9–23.

Homolková, Milada – Voleková, Kateřina: Staročeské biblické prology: argumenta k listům sv. Pavla, *Listy filologické* 139, 2016, s. 91–120.

Kreisingerová, Hana – Pečirková, Jaroslava: Biblické prology ve staročeských biblích, in: *Cesty slov*, Petr Nejedlý – Miloslava Vajdlová (eds.), Praha 2012, s. 134–150.

Kyas, Vladimír: K staročeským termínům z oblasti filologie, *Listy filologické* 99, 1976, s. 86–102.

Kyas, Vladimír: K výrazům z biblických prologů v staropolských mamotrektech, in: *Opuscula Polono-Slavica*, Jan Safarewicz (ed.), Wrocław – Warszawa 1979, s. 205–208.

- Kyas, Vladimír: Quomodo prologus in bibliam palaeobohemicam ortus sit, in: *Filologia e letteratura nei paesi slavi: Studi in onore di Sante Graciotti*, Giovanna Brogi Bercoff et al. (eds.), Roma 1990, s. 25–27.
- Kyas, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997.
- Light, Laura: French Bibles c. 1200–30: a New Look at the Origin of the Paris Bible, in: *The Early Medieval Bible. Its Production, Decoration and Use*, Richard Gameson (ed.), Cambridge 1994, s. 155–176.
- Nouum testamentum D. N. Iesu Christi Latine secundum editionem Hieronymi*, I–III, Iohannes Wordsworth – Henry Julian White (eds.), Oxonii 1889–1954.
- Orłoś, Teresa Zofia: Berlińsko-krakowski fragment staroczeskiego rękopisu Nowego Testamentu, in: *Studia bohemistyczne*, 1, Kraków 1992, s. 8–30.
- Pytlíková, Markéta – Svobodová, Andrea: Staročeské biblické prology: textové dochování a výběr výchozího rukopisu pro kritickou edici, *Listy filologické* 139, 2016, s. 73–89.
- Slovník středověké latiny v českých zemích*, Praha, 1977–.
- Schröpfer, Johannes: Ein Stuttgarter altschechischer Bibelprolog und die Orthographia bohemica, in: *Sodalitium Slavizantium Hamburgense in honorem Dietrich Gerhardt*, Johannes Schröpfer (ed.), Amsterdam 1971, s. 349–370.
- Staročeský slovník*, Praha 1968–2006.
- Stegmüller, Fridericus: *Repertorium Biblicum Medii Aevi, I: Initia biblica, Apocrypha, Prologi*. Matrity 1981.
- Van Liere, Frans: The Latin Bible, c. 900 to the Council of Trent, 1546, In: *The New Cambridge History of the Bible. Volume 2. From 600 to 1450*, 2012, s. 93–109.
- Vintr, Josef: Prvotisky českého žaltáře, in: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním: stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*, Světlá Čmejrková – Jana Hoffmannová – Jana Klímová (eds.), Praha 2012, s. 179–184.
- Voleková, Kateřina – Svobodová, Andrea: *Nebiblické texty v staročeských překladech Bible*, 2018, v tisku.

Abstrakt

Již nejstarší překlad celé bible do češtiny, jehož vznik se klade na počátek padesátých let 14. století, obsahoval parabiblické texty – předmluvy k biblickým knihám. Také následující staročeské revize a překlady bible byly v různé míře opatřovány dalšími textovými pomůckami, jako jsou např. rejstříky mešních perikop. V tomto příspěvku se zaměřujeme na tzv. *capitula*, stručné obsahy jednotlivých kapitol biblických knih, které byly ve středověku jedinečnou textově-orientační pomůckou při studiu latinské bible. Při revizi českého biblického překladu na přelomu 14. a 15. století byla do staré češtiny přeložena latinská *capitula* ke kapitolám všech biblických knih. Souborně se české obsahy dochovaly v 2. svazku *Bible litoměřicko-třeboňské*, avšak v dalších českých biblích jsou zařazeny jen výjimečně a výběrově, nacházíme je před kapitolami starozákonních knih v pěti biblích z druhé třetiny 15. století nebo jako mladší doplněk na začátku *Žaltáře klementinského*. Pro svoji slovní zásobu, ve které se odráží dobové formování biblického jazyka a stylu, si zaslouží další výzkum.

Klíčová slova

stará čeština; latina; Bible; překlad; obsahy

Kateřina Voleková

oddělení vývoje jazyka

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Praha

volekova@ujc.cas.cz